

IZLOŽBA RISANSKOG ARHEOLOŠKOG FONDA ΣΥΝÉXEIA – CONTINUUM – TRAJANJE

Dejan Gazivoda

The exhibition ΣΥΝÉXEIA – CONTINUUM – TRAJANJE presented the results of the research conducted in Risan in the last five years. In the period 2014–2018, apart from architectural remains, over 1,100 inventory items and over 7,800 fragments of study material were found.

Sistematska arheološka istraživanja u Risnu traju već skoro dvije decenije u organizaciji Centra za konzervaciju i arheologiju Crne Gore¹ i Centra za arheološka istraživanja jugoistočne

¹ Istraživanja su vršena kroz saradnju Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Kotora i Centra za arheološka istraživanja jugoistočne Evrope *Novae* Univerziteta u Varšavi u periodu od 2001–2011. godine. Transformacijom Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture Crne Gore, Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Kotora i Centra za arheološka istraživanja Crne Gore u Upravu za zaštitu kulturnih dobara i JU Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore tokom 2011. godine, istraživanja je preuzela JU Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore. U periodu od 2001–2013. godine istraživanjima je rukovođila mr Vilma Kovačević, a od 2014. godine istraživanjima rukovodi dr Dejan Gazivoda.

Evrope *Novae* Univerziteta u Varšavi kroz međunarodni projekat *Risinium prijestonica kraljice Teute*. Dosadašnja ispitivanja rezultirala su obiljem izvanrednih nepokretnih i pokretnih nalaza. Prvenstveno, otkriveno je više segmenata ilirskog grada, odnosno, najveće i najbolje očuvane urbane ilirske naseobine u Crnoj Gori.

U proteklih devetnaest godina, istraživanja su vršena na više lokacija u Risnu: Carine, Gradina, Gradski park u Risnu, Vila Hipnosa, Džamija i Risanski zaliv. Na lokalitetu Carine, koji je 1950. godine proglašen kulturnim dobrom, istraživanja su vršena u sektorima VI, VII i VIII. Najveći obim istraživanja je obavljen u sektoru VII, gdje su otkriveni kiklopski zidovi, gradske ulice, stambeni i javni objekti, luksuzni objekti sa kupatilima i mozaicima, trgovački objekti sa magacinima, vodovod i dr. U sektoru VI pronađeni su arhitektonski ostaci iz helenističkog, rimskog i recentnog perioda, od kojih se posebno izdvajaju ostaci hipokausta.

Istraživanja u sektoru VIII otkrila su najluksuzniji arhitektonski ansambl u Risnu. Naime, na prostoru od oko 200 m² otkriveni su ostaci tri objekta iz rimskog i helenističkog perioda sa ulicama, kanalom i trotoarima, od kojih dva objekta predstavljaju ostatke dvije ilirske palate sa više faza. Takođe, otkriveni su ostaci recentnog objekta iz austrougarskog perioda, najvjerovatnije dijela pilane, za čije podizanje je iskorišćen antički zid kao fundament.

Na Carinama je pronađen veoma bogat pokretni arheološki fond od keramike, metala i stakla. Posebno se izdvajaju nalazi gnathia keramike, novac ilirskog „kralja“ Balajosa – velika ostava sa ukupno 4.656 novčića iz III vijeka p.n.e, novac grčkih gradova, rimski novac, zlatni prsten sa predstavom Artemide,

Istraživanja od 2012. godine finansira Ministarstvo kulture kroz „Program zaštite i očuvanja kulturnih dobara“, kao i Univerzitet u Varšavi od 2001. godine.

kalup sa predstavom Menade, bronzana statua Dionisa, bronzana aplikacija Izide, glava karijatide, skifosi, unguentariji, staklena gema sa prikazanom scenom u kojoj Tezej ubija Minotaura, fragmenti amfora, ogroman broj poklopaca sa natpisima proizvođača, mortarijumi, koštani žeton za igru, ara manjih dimenzija, figurine od terakote, gutusi, fragmenti *terra sigillata*-e, tegovi, dva zvekira od bronzne sa predstavom boga Aheloja i dr.

U višegodišnjim kampanjama, arheološka istraživanja sprovedena su i na vrhu brda Gradina sa ciljem otkrivanja akropole, koja su posljednje tri godine vršena u kontinuitetu. Očuvani kompleks na Gradini formiran je u srednjem vijeku i bio aktivan sve do kraja Drugog svjetskog rata. Na Gradini centralni dio zauzima recentna kula osmatračnica. Jugozapadno od kule pronađena je cistijska, kao i dio bedema. Iz antičkog perioda za sada je otkriven dio kiklopskog bedema, koji ukazuje na postojanje antičkog kulturnog horizonta, ali pokretni nalazi daju nam za pravo očekivati i dalje pronalaženje antičkih arhitektonskih ostataka. Od pokretnih nalaza pronađeni su uglavnom fragmenti turske i mletačke keramike i novac, fragmenti kamene plastike, fragment mermerne ploče sa dijelom ćiriličnog natpisa, fragmentovane pojasne pločice, gvozdeni nož, gvozdeno koplje, đulad i dr. Pronađeno je i više komada novca ilirskog vladara Balajosa. Postojanje vjerskih objekata od antičkog hrama do srednjovjekovne crkve i džamije, odnosno, kontinuitet i tradiciju kulnog mjesta potvrđuju dosadašnji nalazi sime – antičkog kamenog oluka, kamene plastike i ćiriličnog natpisa, koji bi se mogli datovati u XIV vijek, dok je postojanje džamije od ranije poznato. U kampanji realizovanoj 2019. godine pronađen je veoma značajan epigrafski nalaz – natpis na starogrčkom jeziku u deset redova, koji je trenutno na prevođenju. Prema preliminarnim rezultatima prevoda natpisa, na brdu Gradina je postojao hram Medaura, jer se spominje ime

blagajnika hrama, a takođe ukazuje na mogućnost da je Risan u jednom trenutku imao status grada. Ovo su, za sada, pretpostavke, ali detaljna analiza natpisa će pomoći boljem razumijevanju načina života ili prisustva određenog kulta u ilirskom Risnu. Ukoliko ovi navodi budu potvrđeni, dovešće do novih saznanja o statusu ilirskog Risna i definitivne potvrde postojanja hrama boga Medaura. Pored ovog, pronađen je fragment još jednog natpisa na starogrčkom jeziku iz perioda vladavine Rima i dio rijetkog zelenog porfira, što može ukazati na postojanje hrama i u periodu Rimskog carstva.

Sve navedeno doprinijelo je organizovanju izložbe, kako bi se obilježilo posljednjih pet godina istraživanja u Risnu i prezentovali rezultati istih široj naučnoj i laičkoj javnosti. S obzirom da je u periodu od 2014-2018. godine, pored izvanrednih arhitektonskih ostataka, pronađeno preko 1.100 inventarskih jedinica i preko 7.800 fragmenata studijskog materijala, profesionalni etički kodeks je nalogao prezentovanje rezultata istraživanja. Na osnovu izloženog nastala je izložba *ΣΥΝΕΧΕΙΑ – CONTINUUM – TRAJANJE*².

Naziv izložbe ukazuje na kontinuitet trajanja Rizona, Risiniuma, odnosno, Risna već skoro 2.500 godina učestvujući u kreiranju i oblikovanju istorije Crne Gore od samog početka formiranja urbanih naselja na istočnoj obali Jadrana, kroz izgradnju jednog od najznačajnijih antičkih trgovačkih centara, prijestonice, grada, preko ribarskog naselja do nezaobilazne tačke crnogorskog kulturnog turizma.

Koncept izložbe čini dvadeset informativnih panoa, pedeset pokretnih inventarskih nalaza i prateći katalog sa obilježivačem³. Ovaj način organizovanja izložbe omogućio je izlaganje samo informativnih panoa u galerijama koje ne ispun-

² Finansirana od strane Ministarstva kulture kroz „Program zaštite i očuvanja kulturnih dobara“.

³ Bookmarker.

javaju kriterijume za izlaganje pokretnih nalaza. Tokom perioda od jula mjeseca 2018. godine do kraja decembra 2019. godine izložba je prezentovana u dvanaest gradova i četiri države. Prve godine tiraž kataloga i obilježivača je iznosio 300 primjeraka na crnogorskom jeziku. Naredne godine, tiraž kataloga i obilježivača je iznosio 300 primjeraka na crnogorskom jeziku (drugo izdanje), 300 primjeraka na engleskom jeziku i 100 primjeraka na poljskom jeziku⁴ u izdanju Centra za konzervaciju i arheologiju Crne Gore.

U 2018. godini izložba je prezentovana na Cetinju, u Risnu, Herceg Novom i Podgorici.

Izložba je svečano otvorena 26. jula 2018. godine u multimedijalnoj sali Ministarstva kulture na Cetinju u 20 časova. Kuriozitet izložbe predstavlja činjenica da su kataloški obrađeni i prezentovani pokretni nalazi koji su otkriveni u kampanji završenoj samo devet dana prije otvaranja izložbe. U ime ministra kulture Aleksandra Bogdanovića, izložbu je otvorio direktor Direktorata za kulturnu baštinu, gospodin mr Aleksandar Dajković, dok je autor izložbe, dr Dejan Gazivoda predstavio rezultate istraživanja. Izložba je bila otvorena do 03. 08. 2018. godine.

Nakon Cetinja, izložba je otvorena u Risnu kroz saradnju Centra za konzervaciju i arheologiju Crne Gore i Turističke organizacije opštine Kotor pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture, što je i bio logičan naredni korak. Pano izložbu je otvorila direktorica Turističke organizacije opštine Kotor, gospođa Ana Nives Radović, 15. avgusta u 19 časova na *Rimskim mozaicima* u Risnu, dok je autor izložbe dr Dejan Gazivoda predstavio rezultate istraživanja. Izložba je bila otvorena do 22. 08. 2018. godine.

Izložba je zatim otvorena u galeriji *Josip Bepo Benković* u saradnji Centra za konzervaciju i arheologiju Crne Gore i

⁴ Autor kataloga i izložbe je dr Dejan Gazivoda, arheolog-istraživački savjetnik i viši konzervator .

JU „Gradski muzej Mirko Komnenović i galerija Josip Bepo Benković“ Herceg Novi pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture. izložbu je otvorila direktorica JU „Gradski muzej Mirko Komnenović i galerija Josip Bepo Benković“ gospođa Ivana Palikuća 14. septembra u 19 sati, dok je autor izložbe dr Dejan Gazivoda predstavio rezultate istraživanja. Izložba je bila otvorena do 02. 10. 2018. godine.

Jedna od izloženih vitrina u hercegnovskoj galeriji

Pri kraju godine izložba je otvorena i u Podgorici. U saradnji Centra za konzervaciju i arheologiju Crne Gore i JU Muzeji i galerije Podgorice, izložba je otvorena u galeriji *Art* pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture. izložbu je otvorio direktor JU Muzeji i galerije Podgorice gospodin Sead Đokaj 06. decembra u 19 sati, dok je autor izložbe dr Dejan Gazivoda predstavio rezultate istraživanja. Izložba je bila otvorena do 21. 12. 2018. godine.

Naredne, 2019. godine izložba je postavljena u Varšavi (Poljska), Pljevljima, Ulcinju, Nikšiću, Bijelom Polju, Beogradu (Srbija), Danilovgradu i Sarajevu (Bosna i Hercegovina).

Prva izložba u 2019. godini realizovana je u Varšavi. Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore u saradnji sa Centrom za arheološka istraživanja jugoistočne Evrope *Novae* Univerziteta u Varšavi organizovao je izložbu u galeriji *Stary BUW (Stara biblioteka)* na Univerzitetu u Varšavi pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture. Na otvaranju pano izložbe 04. aprila u 15 sati govorili su ambasador Crne Gore u Poljskoj gospodin Budimir Šegrt, rektor Univerziteta u Varšavi, gospodin prof. dr Marcin Palys, zamjenik direktora Centra za arheološka istraživanja jugoistočne Evrope *Novae*, gospodin mr Janusz Reclaw i autor izložbe, dr Dejan Gazivoda. Izložba je bila otvorena do 24. 04. 2019. godine.

Dio postavke u *Staroj Biblioteci*, Varšava

U Pljevljima izložba je otvorena za Noć muzeja u saradnji Centra za konzervaciju i arheologiju Crne Gore i JU Zavičajni muzej Pljevlja pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture 18.

maja u 20 sati u *Centralnom izložbenom prostoru Doma kulture* u Pljevljima. Izložbu je otvorio potpredsjednik opštine Pljevlja gospodin Mervan Avdović, dok je autor izložbe dr Dejan Gazivoda predstavio rezultate istraživanja. Izložba je bila otvorena do 18. 06. 2019. godine.

Tokom turističke sezone izložba je otvorena u Ulcinju. Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore u saradnji sa JU Centar za kulturu Ulcinj i Muzejom Ulcinj organizovao je pano izložbu u *Umjetničkoj galeriji Muzeja Ulcinj* u okviru tradicionalne manifestacije *Ljetnja scena 2019. Ulcinj*, pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture. Uvodnu riječ je imao rukovodilac Muzeja Ulcinj, gospodin Gazmend Kovači, izložbu je otvorio direktor JU Centar za kulturu Ulcinj gospodin Musa Hodžić 27. jula u 20 sati, dok je autor izložbe dr Dejan Gazivoda predstavio rezultate istraživanja. Izložba je bila otvorena do 27. 08. 2019. godine.

Reklamni pano za izložbu
na ulazu muzeja u Starom gradu Ulcinj

Naredni grad u kome je izložba gostovala bio je Nikšić. Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore u saradnji sa JU Muzeji i galerije Nikšić organizovao je izložbu u *Galeriji Nikola I* pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture. Izložbu je otvorio 29. avgusta u 20 sati sekretar Sekretarijata za kulturu, sport, mlade i socijalno staranje opštine Nikšić, gospodin Milan Korać, dok je autor izložbe dr Dejan Gazivoda predstavio rezultate istraživanja. Izložba je bila otvorena do 19. 09. 2019. godine.

Nakon Nikšića izložba je otvorena u Bijelom Polju. U organizaciji Centra za konzervaciju i arheologiju Crne Gore i JU Muzej Bijelo Polje otvorena je izložba 24. septembra u 19 sati u okviru manifestacije *Evropski dani kulturne baštine* u Muzeju Bijelo Polje pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture. Uvodnu riječ je održao direktor JU Muzej Bijelo Polje, gospodin Željko Raičević, autor izložbe dr Dejan Gazivoda predstavio je rezultate istraživanja, dok je izložbu otvorio predsjednik ogranka Matice crnogorske u Bijelom Polju, profesor Radomir Ilić. Izložba je bila otvorena do 08. 10. 2019. godine.

U oktobru mjesecu izložba je prezentovana i u Beogradu. Pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture Crne Gore, Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore u saradnji sa Muzejom grada Beograda priredio je pano izložbu u *Galeriji Karst* Muzeja Jovana Cvijića, 18. oktobra u 16:30 časova. Izložbu je otvorio muzejski savjetnik Muzeja grada Beograda gospodin Milorad Ignjatović, dok je autor izložbe dr Dejan Gazivoda predstavio rezultate istraživanja. Izložba je bila otvorena do 05. 11. 2019. godine.

Novembra mjeseca pano izložba je otvorena u Danilovgradu. Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore u saradnji sa JU Centar za kulturu Danilovgrad organizovao je izložbu u Zavičajnom muzeju Danilovgrad pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture. Izložbu je otvorio 25. novembra u 19 sati direktor JU Centar za kulturu Danilovgrad, gospodin Bojan

Brajković, dok je autor izložbe dr Dejan Gazivoda predstavio rezultate istraživanja. Na otvaranju izložbe prezentovana je i skulptura *Teuta* autora Velibora Pavićevića, vajara. Izložba je bila otvorena do 02. 12. 2019. godine.

Izložba u Zavičajnom muzeju Danilovgrad

Na kraju 2019. godine i nakon godinu i po dana putešestvija, izložba je završila svoje trajanje u Sarajevu. U Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine 10. decembra u 17:00 časova otvorena je izložba pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture Crne Gore, kroz saradnju Centra za konzervaciju i arheologiju Crne Gore i Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Pano izložbu je otvorio v. d. direktora Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, gospodin dr sci. Mirsad Sijarić u prisustvu direktorice Centra za konzervaciju i arheologiju Crne Gore, gospođe Biljane Brajković, dok je autor izložbe dr Dejan Gazivoda predstavio rezultate istraživanja kroz postavku dvadeset informativnih panoa uz prateći katalog pred mnogobrojnom publikom. Izložba je bila otvorena do 20. 12. 2019. godine.

Nakon sagledavanja gostovanja izložbe, bitno je napomenuti da je izložba promovisala crnogorsku arheologiju kroz međunarodni projekat *Risinium prijestonica kraljice Teute* podjednako širom Crne Gore i u opštinama gdje dugo nije bilo arheološke izložbe. Prezentovanje projekta na Univerzitetu u Varšavi je značajno sa aspekta promocije Crne Gore kao naučno-kulturne destinacije u kojoj se vrše arheološka istraživanja na savremeni način, dok je u regionu bio cilj upoznavanje sa aktuelnim crnogorskim arheološkim istraživanjima i razmjena međusobnih iskustava na tom polju.

Kao što je već navedeno u zaključku kataloga izložbe, na ovaj način se ukazuje na značaj antičkog Risna, koji i dalje intrigira naučnu javnost, dok višedecenijska istraživanja otkrivaju svake godine dio po dio kockice mozaika bivstvovanja u antici, omogućivši nam direktan uvid u život Ilira. Bogatstvo i raznolikost otkrivene arhitekture, naročito palatâ, obavezuju struku na odgovorno ponašanje prema njima. Problemi koji se javljaju na Carinama su mnogobrojni i navešćemo samo neke od njih: izlivanje rječice Spile, plima, visokoenergetski kabl, potoci koji se u zimskom periodu slivaju sa brda i dr. U cilju spašavanja i očuvanja lokaliteta na Carinama od navedenih problema, koji trenutno ne dozvoljavaju trajnu konzervaciju i prezentovanje ostataka antičkog grada na Carinama, u većini kampanja posljednjih godina lokaliteti su zatrpavani, što predstavlja najbolji vid zaštite u tom slučaju.

S obzirom na činjenicu da se već skoro dvije decenije postepeno otkriva urbana struktura jednog veoma značajnog antičkog grada, ovaj projekat zaslužuje izdizanje na državni nivo u vidu kapitalnog projekta. U skladu s tim bi multidisciplinarni tim koji bi činili arheolozi, arhitekta, hidroinženjeri, građevinski inženjeri, konzervatori i stručnjaci iz srodnih strukâ, trebao razraditi detaljan elaborat o eliminisanju devastirajućih faktora, konzervaciji, eventualnoj restauraciji, prezentaciji i, konačno, plan o

formiranju arheološkog parka u cilju potpune valorizacije lokaliteta Carine i njegove turističke samoodrživosti.

Stoga, treba razmišljati da se u budućnosti na području Risna oformi naučno-istraživački centar sa muzejskom jedinicom u kojoj će konačno biti prezentovani svi pokretni nalazi, kojih ima sasvim dovoljno da na pravi način reprezentuju dosadašnje arheološke pronalaskе. U ovom naučno-istraživačkom centru stvorili bi se optimalni uslovi za funkcionisanje stručnog tima posvećenog istraživanju antičkog grada preko čitave godine, usmjeravajući svoju stručnost u punom kapacitetu prema istraživanju najbolje očuvane ilirske naseobine u Crnoj Gori.